

AVESTO MATNLARIDA YER VA SUV UNSURLARINING TARIXIY TALQINI

Yuldosheva Bibirajab

Buxoro davlat universiteti dotsenti,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

Astanova Nasiba

Buxoro davlat universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Avesto manbalarida yer va suv unsurlarining diniy-falsafiy va ekologik talqini o'rganiladi. Tadqiqotda yer va suvning zardushtiylikdagi ilohiylashtirilgan mavqei, ularning kosmik tartib va inson axloqiy-ma'naviy hayotidagi o'rni tahlil qilinadi. Avestoda yer va suv hayotni yaratuvchi va davom ettiruvchi asosiy unsurlar sifatida tasvirlanib, ular bilan bog'liq marosimiy amaliyotlar inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni mustahkamlashga xizmat qilgani ko'rsatiladi. Yer va suvga e'tiqod orqali qadimgi ekologik tafakkur va diniy mas'uliyat g'oyalari yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Avesto, zardushtiylik, yer, suv, diniy-falsafiy talqin, ekologik tafakkur, kosmik muvozanat, poklik, Anahita.

ABSTRACT

This article explores the religious-philosophical and ecological interpretation of the elements of earth and water in Avestan sources. The study analyzes the sacralized status of earth and water in Zoroastrianism and their role in cosmic order and human ethical-spiritual life. In the Avesta, earth and water are depicted as fundamental life-generating and life-sustaining elements, with associated ritual practices aimed at strengthening the harmony between humans and nature. Through reverence for these elements, the article illuminates ancient ecological thought and the concept of religious responsibility.

Keywords: Avesta, Zoroastrianism, earth, water, religious-philosophical interpretation, ecological thought, cosmic balance, purity, Anahita.

KIRISH

Insoniyat tarixida tabiat unsurlariga, xususan, yer va suvga bo'lgan e'tibor har doim muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Ular hayotning jismoniy asosi bo'lishi bilan birga, diniy-falsafiy tizimlarda ham ko'plab timsollar orqali ilohiylashtirilgan. Ayniqsa, qadimiy sharq xalqlari tafakkurida yer va suvning ma'nosi faqat tabiiy resurslar darajasida emas, balki kosmik va ruhiy tartibning asosiy unsurlari sifatida

talqin qilingan. Shu nuqtai nazardan, Zardushtiylik dini va uning asosiy manbasi - Avesto matnlari bu ikki unsurga oid eng qadimiy, izchil va chuqur diniy-falsafiy qarashlarni o'z ichiga oladi.

Avesto - Eron vohasida vujudga kelgan zardushtiylik e'tiqodining muqaddas kitobi bo'lib, unda inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar ilohiy asosda tushuntiriladi. Yer va suv Avestoda nafaqat hayot manbai sifatida, balki poklik, muvozanat, baraka va iymon timsoli sifatida alohida o'rin egallaydi. Bu ikki unsur zardushtiy kosmologiyasida Ahura Mazda tomonidan yaratilgan eng asosiy va eng muqaddas mavjudotlar sifatida tilga olinadi. Ular orqali inson nafaqat yashaydi, balki ruhiy poklanish, jamiyatda axloqiy yuksalish va ilohiy tartibni saqlash imkoniga ega bo'ladi [Boyce, 45].

Zardushtiylikda yer va suvga bo'lgan e'tibor tozalik va ifloslik, nur va zulmat, hayot va o'lim o'rtasidagi ziddiyatlar orqali tushuntiriladi. Shu bilan birga, Avestoda bu unsurlar atrofida shakllangan ibodatlar, marosimlar va axloqiy qoidalar orqali inson faoliyatining ekologik va ma'naviy mezonlari belgilanadi. Bu yondashuv bugungi davr ekologik muammolari, iqlim inqirozi va tabiatni muhofaza qilish zarurati bilan bevosita uyg'unlik kasb etadi.

Ushbu maqola Avesto manbalaridagi yer va suv obrazini tizimli tahlil qilish, ularning diniy, falsafiy va ekologik ahamiyatini ochib berishga qaratilgan. Tadqiqot davomida Avestoning Yasna, Visperad, Vendidad kabi asosiy qismlaridagi yer va suvga doir mazmuniy qatlamlar tahlil qilinadi hamda ularning zamonaviy tafakkurdagi dolzarbligi yoritiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Avesto - zardushtiylik dinining eng qadimgi va muqaddas matni sifatida Eron vohasi va unga tutash hududlarda yashagan xalqning diniy, falsafiy va ijtimoiy dunyoqarashlarini o'zida mujassamlashtirgan muhim manbadir. Bu matnlar majmuasi qadimgi dunyo tafakkurining o'ziga xos qatlami sifatida qaraladi. Avesto tarkibidagi Yasna, Visperad, Vendidad va boshqa qismlar diniy ibodat, axloqiy me'yorlar, tabiatga munosabat va insonning kosmik tartibdagi o'rni haqida chuqur tasavvurlarni beradi. Ayniqsa, ushbu kitobda tabiat unsurlariga - yer, suv, olov, havo, yashil o'simliklar kabi elementlarga bo'lgan e'tibor juda yuqori darajada.

Avesto zardushtiylikda mavjudotlar dunyosi va tabiat elementlari orasidagi muvozanatni muqaddas asos deb biladi. Bu nuqtai nazar bo'yicha, Ahura Mazda tomonidan yaratilgan koinot muvozanatli va soflikka asoslangan bo'lib, insonning vazifasi bu tartibni saqlash va muhofaza qilishdir. Har bir tabiiy unsur ilohiy manbadan kelib chiqqan deb qaraladi va ular bilan aloqador bo'lgan harakatlar ham

diniy ma'noga ega bo'ladi. Masalan, suvga zarar yetkazish - bu nafaqat ekologik jinoyat, balki diniy jihatdan yovuzlikka xizmat qilish deb baholanadi.

Zardushtiylikda yer va suv nafaqat tabiiy resurs sifatida, balki kosmik va ma'naviy tartibning ajralmas qismi sifatida qaraladi. Yer - insoniyatning jismoniy hayoti uchun zamin bo'lib xizmat qilsa, suv - poklovchi va yangilovchi unsur sifatida muhimdir. Bu ikki unsur Avestoda ko'pincha bir-birini to'ldiruvchi va yovuz kuchlarga qarshi turuvchi ilohiy asoslar sifatida tasvirlanadi.

Tabiat unsurlarining ilohiylashtirilishi Avestoning eng asosiy xususiyatlaridan biridir. Misol uchun, suv "Ardvī Sūrā Anāhita" nomi bilan ifodalanadi - bu suv ilohasi nafaqat suvlarni, balki hosildorlik, farovonlik va ayollar pokligini ham timsol qiladi. Avestoda unga atalgan ibodatlar mavjud bo'lib, bu ibodatlar orqali insonlar suvni ardoqlashga, uni ifloslantirmaslikka undaladi.

Xuddi shuningdek, olov - "Atar" - zardushtiylikda eng muhim ibodat obyektlaridan biri bo'lib, u Ahura Mazdaning yerdagi timsoli sifatida e'tirof etiladi. O'z navbatida, yer va suv olov bilan uyg'un holda qaraladi, chunki ularning tozalik, hayotbaxshlik va ilohiylik kabi funksiyalari uyg'unlikda ishlaydi. Bunday yondashuvda tabiat - bu inson bilan Ahura Mazda o'rtasidagi ruhiy aloqa vositasi sifatida ko'riladi.

Avesto matnlarida insonning tabiatga nisbatan har bir harakati baholanadi. Masalan, yerga tupurish, suvni bulg'ash, o'simliklarni behuda yo'q qilish - bularning barchasi nafaqat ijtimoiy, balki diniy jinoyat hisoblanadi. Bu esa diniy ekologiya konsepsiyasining qadimiy ifodasi sifatida o'rganiladi. Yer va suvga bo'lgan munosabat Avestoda maxsus ibodatlar, muqaddas matnlar va marosimlar orqali mustahkamlangan. Shu nuqtai nazardan, Avesto nafaqat diniy, balki ekologik madaniyatning ildizlarini ham o'zida saqlab qolgan yodgorlikdir.

Yana bir muhim jihat shundaki, Avesto insonning tabiatga nisbatan mas'uliyatini nafaqat shaxsiy darajada, balki jamoaviy va siyosiy darajada ham yoritadi. Vendidad bo'limida ko'rsatilishicha, rahbarlar va hukmdorlar yerlarni toza saqlash, suvlarni muhofaza qilish, hayvonlarga shafqat ko'rsatish bilan bog'liq diniy javobgarlikka ega bo'lganlar. Bunday fikrlar bugungi zamonaviy ekologik siyosat konsepsiyalari bilan o'zaro rezonans hosil qiladi.

Avesto orqali biz qadimgi insoniyatning tabiatga bo'lgan hurmat-ehtiromini, yer va suvga bo'lgan muqaddas qarashlarini, ularning ilohiylashtirilgan timsollarini kuzatamiz. Bu qarashlar nafaqat diniy, balki sivilizatsion taraqqiyotda tabiatni qadrlash g'oyalarining shakllanishiga zamin yaratgan.

Yer unsurining Avestodagi talqini. Avesto matnlarida yer unsuri insoniyat hayotining markazida turgan muqaddas unsur sifatida tasvirlanadi. Zardushtiylikda

yer - bu oddiy fizika jihatdan tuproq yoki geografik hudud emas, balki kosmik muvozanat va axloqiy poklikning timsolidir. Ahura Mazda tomonidan yaratilgan yetti muqaddas ijodiy hodisalardan biri aynan yer bo'lib, u inson va jamiyatning yashash maydoni, mehnat va ibodat zaminidir.

Yerni zardushtiylikda qadrlash, uni muqaddaslik darajasiga ko'tarish bejiz emas. Yer - "Zam" yoki "Zam Armatay" deb nomlangan holda tilga olinadi va ko'plab ibodatlarda alohida esga olinadi. Bunda yerga sig'inish - bu fizik zaminni ilohiylashtirish emas, balki tabiat va inson o'rtasidagi ruhiy uyg'unlikni e'tirof etishdir. Inson o'z faoliyati orqali yerni na musaffo tutishi, na uni buzqlikka olib kelmasligi lozim. Bu g'oya Avestoda "asha" - ya'ni ilohiy tartib tushunchasi bilan bog'lanadi. Yer ushbu tartibning muhim poydevoridir.

Avestodagi Vendidad bo'limida yerning ifloslanishi, axloqsiz yoki yovuz insonlar tomonidan buzilishi diniy jinoyat sifatida baholanadi. Misol uchun, o'lik jasadni yerdan ko'ra tosh yoki boshqa tuproqsiz joyga dafn qilish bu yerning najosatlanishidan saqlanishga qaratilgan. Bu amaliyotlardan ko'rinadiki, yer - ruhiy jihatdan pok bo'lishi lozim bo'lgan unsur sifatida ko'riladi.

Yana bir muhim jihat shundaki, yer unsuri zardushtiylikda Anāhitaga bog'liq tarzda tasvirlanadi. Garchi Anāhita zohiran suv ilohasi sifatida tanilgan bo'lsa-da, u ko'p hollarda yer va suv uyg'unligini ifodalovchi universal onalik timsoli sifatida ham talqin qilinadi. Avestodagi ibodatlarda yerga bo'lgan ehtirom Anāhitaga murojaat bilan uyg'un holda namoyon bo'ladi. Bunda yer - hosildorlik, baraka va hayotning davomiyligi bilan bog'langan timsol sifatida qadrlanadi.

Yerga sig'inish zardushtiylikda faqat ibodat bilan cheklanmaydi. Bu e'tiqod amaliy faoliyatda - ya'ni dehqonchilikda, arxitektura, qishloq xo'jaligida, suv inshootlarini qurishda ham aks etadi. Zardushtiylikda dehqonchilik - bu diniy amal sifatida ko'riladi, chunki yer bilan ishlash orqali inson Ahura Mazda yaratgan tartibni mustahkamlaydi. Bu jihatdan yer - poklik, baraka va muvozanat manbaidir.

Yer Avesto matnlarida yovuzlikka qarshi kurashda qatnashuvchi ixlosli unsur sifatida ham tasvirlanadi. Zardushtiylik aqidasi ko'ra, Angra Mainyu (yovuzlik ruhi) yerni ifloslash, buzish va notabiiy holatga keltirish orqali dunyo muvozanatini buzishga urinadi. Shuning uchun yerga bo'lgan hurmat - bu diniy, axloqiy va ekologik mas'uliyatning ifodasidir.

Bugungi ekologik inqiroz sharoitida Avestodagi yerga nisbatan e'tiqodiy yondashuv muhim saboqlar beradi. Yer - bu iste'mol obyekti emas, balki muqaddas amanat sifatida qaraladi. Uning holati insoniyat axloqiy darajasining o'lchovidir. Shuning uchun Avesto matnlarida yerga sig'inish va ehtirom insonning ruhiy pokligi bilan bevosita bog'liq.

Avestoda yer unsurining talqini chuqur diniy, falsafiy va ekologik mazmunga ega. U insoniyat va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni anglash, yerni muhofaza qilish va unga ehtirom bilan yondashish zaruratini qadimiy manbalarda belgilab beradi. Bu yondashuv zamonaviy ekologik tafakkur bilan uyg'un ravishda mavjud bo'lib, insoniyatning tabiiy muhitga bo'lgan mas'uliyatini yuksak darajada ifodalaydi.

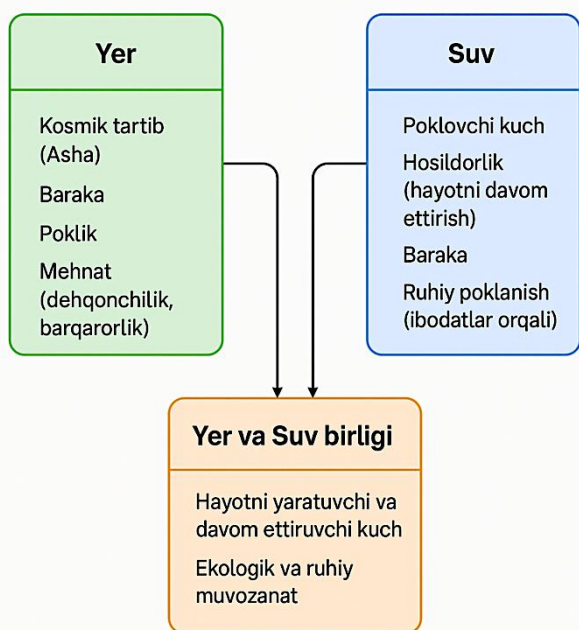
Zardushtiylik ta'limotida suv - hayot, poklik va barakani ifodalovchi ilohiy unsurdir. Avestoda suv ko'p hollarda hayotni tozalovchi, tanani poklovchi va ruhni pok qiluvchi kuch sifatida tilga olinadi. Bu poklovchi kuch nafaqat jismoniy tozalik, balki axloqiy va ma'naviy poklanish jarayoni sifatida ham talqin qilinadi. Zardushtiy marosimlarda suvni to'g'ri ishlatish, uni ifloslantirmaslik, undan hushyorlik bilan foydalanish - diniy-ahlokiy mas'uliyat doirasida baholanadi.

Suv Avestoda to'g'ridan-to'g'ri ilohiylashtirilgan unsur bo'lib, u Ardvi Sura Anahita nomi bilan timsollashtirilgan. Anahita - suvlar, hosildorlik, ayollar unumdorligi, poklik va kuchning timsoli bo'lib, qadimgi Eron panteonida alohida o'rin egallagan. Avestoning Yasht bo'limida unga bag'ishlangan ibodatlar mavjud bo'lib, ular orqali insoniyat suvni hayot manbai sifatida qadrlaydi. Anahita shunchaki suv ilohasi emas, balki u orqali kosmik dualizm - ya'ni hayot va yovuzlik, tozalik va najosat, poklik va ifloslik o'rtasidagi muvozanat timsollashtiriladi.

Avestoda suv bilan bog'liq ibodatlar va marosimlar zardushtiy jamiyatda kundalik hayotning ajralmas qismi hisoblangan. Suv marosimlari ko'pincha ertalabki ibodatlar, najosatni tozalash, yangi hayot bosqichiga o'tish, kasalliklardan forig' bo'lish kabi vaziyatlarda qo'llanilgan. Yasna 38 da Ahura Mazda suvlar yaratganini e'tirof etgan holda ularga ibodat qilish lozimligi urg'ulanadi. Shuningdek, suvni himoya qilish, uni noto'g'ri ishlatmaslik, ifloslantirmaslik qattiq diniy ko'rsatma hisoblangan.

Zardushtiylikda suv nafaqat jismoniy ne'mat, balki ma'naviy quvvat manbai hisoblanadi. Suvni ifloslantirish - bu tabiatga zarar yetkazishdan tashqari, diniy tartibga qarshi harakat deb baholanadi. Vendidad bo'limida suvlarni najaslantirish gunohi uchun og'ir jazolar belgilangan, bu esa qadimiy Eron jamiyatining ekologik ong darajasining yuksak bo'lganligini ko'rsatadi.

Avestoda suvning turli ko'rinishlariga - daryo, buloq, yomg'ir suvi, qor erigandan hosil bo'lgan suvlar - alohida ahamiyat beriladi. Ularning har biri maxsus duolar orqali yodga olinadi, va ularga iltijo qilingan holda poklanish marosimlari o'tkaziladi. Zardushtiy ruhoniylar suvni maxsus idishlarda saqlash, uni olov bilan muvozanatli aloqada qo'llash kabi an'analarni shakllantirganlar. Bu esa suv va olov - ikki muqaddas unsur orasidagi muvozanatli holatni ifodalaydi.

Suvga bo'lgan bunday ilohiy munosabat zamonaviy ekologik tafakkur nuqtai nazaridan juda dolzarb. Avestodagi suvga nisbatan e'tibor - bu insoniyatning tabiat oldidagi yuksak mas'uliyatini ifodalaydi. Suvdan to'g'ri foydalanish, uni asrash, unga ehtirom bilan yondashish qadimdan diniy-falsafiy asosga ega bo'lgan. Bu yondashuvni bugungi global iqlim muammolari va suv tanqisligi muammosi fonida qayta o'rganish o'ta muhimdir.

Avestodagi suv talqini - bu zardushtiylikdagi ekologik fikrlashning

chuqur ildizlarini ko'rsatuvchi muhim jihatlardan biridir. Suv - bu hayotni davom ettiruvchi, axloqni yuksaltiruvchi, ruhni poklovchi kuch sifatida e'tirof etilgan. Uning ilohiylashtirilgan timsoli - Anahita orqali esa inson va tabiat, inson va tangri o'rtasidagi aloqaning muqaddasligini anglash imkoni paydo bo'ladi.

Yer va suvning birligi va kosmik muvozanatdagi o'rni. Zardushtiylik ta'limotida yer va suv - hayotning moddiy asoslari bo'lishi bilan birga, "kosmik tartib (asha)"ning zaminini tashkil etuvchi ilohiy unsurlar sifatida talqin etiladi. Bu ikki unsur Avesto manbalarida mustaqil ravishda ham, bir-biri bilan bog'liq holda ham tasvirlanadi. Ularning birligi - insoniyat hayotining davomiyligi, ruhiy poklik va jismoniy farovonlikning muqaddas manbai sifatida tushuniladi.

Yer va suv birgalikda insonning yashash, mehnat qilish, poklanish, ibodat qilish va jamiyatda mavjud bo'lish sharoitlarini yaratadi. Yer - hayot uchun zamin bo'lsa, suv - hayotning oqimidir. Bu ikki unsumni Avestodagi iboralar orqali o'qiganda, ular nafaqat tabiiy hodisalar, balki ilohiy tartibdagi muvozanatni saqlovchi qudratlar sifatida talqin qilinadi. Avestoda yer va suvni alohida emas, balki ularning bir-birini to'ldiruvchi va uyg'unlashtiruvchi kuch sifatida o'rganish - qadimgi Eronning diniy ekologik tafakkurini ko'rsatadi.

Zardushtiylikda yer va suv o'zida poklik va najosat, hayot va yovuzlik, nur va zulmat o'rtasidagi qarama-qarshilikni aks ettiruvchi muqaddas vositalar sifatida ham qaraladi. Bu jihatdan, yer va suv orqali asha (kosmik tartib) va drug (buzilish, yovuzlik) o'rtasidagi kurash tushuntiriladi. Masalan, yer - har qanday najosatdan tozalanishi kerak bo'lgan muqaddas zamin bo'lsa, suv - bu tozalanishning bevosita

vositasidir. Suv orqali najosatdan forig' bo'lish mumkin, lekin bu faqat yerning musaffoligiga zarar yetkazilmasa amalga oshadi.

Avestodagi Vendidad va Yasna bo'limlarida yer va suv bilan bog'liq marosimlar bevosita "tozalik" konsepsiyasi bilan bog'liq. Zardushtiylikda "tozalik" faqat jismoniy emas, balki axloqiy tozalikni ham anglatadi. Yerda behuda qon to'kilmasligi, suvlarning iflos qilinmasligi, yerni najosatdan himoya qilish - bularning barchasi ruhiy soflikka yo'l ochadi. Yerga najosat dafn qilinmasligi, suvga yomon niyat bilan kirilmasligi - bu marosimiy tartiblar zardushtiy insonning diniy va ekologik mas'uliyatini belgilaydi.

Amaliy marosimlarda yer va suvdan foydalanish zardushtiylik ibodatlarining ajralmas qismidir. Masalan, Yasna marosimida pok suv muqaddas idishlarda saqlanib, maxsus duolar ostida tanani va ruhni tozalash uchun ishlatiladi. Yer esa bu marosimlar o'tkaziladigan muqaddas maydon sifatida tayyorlanadi. Ba'zi hollarda yerga maxsus qum yoki toza tuproq solinadi, suv esa har bir amal oldidan poklanish uchun ishlatiladi. Bu yer va suvning uyg'unligida insonning ilohiy tartib bilan bog'lanish harakati namoyon bo'ladi.

Shuningdek, yer va suv zardushtiylikda mehnat va hosildorlik marosimlarida ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Dehqonchilik - diniy ibodatning bir shakli sifatida qaralgan, suv inshootlarini barpo etish va yerni unumdor qilish esa Axura Mazda irodasiga xizmat sifatida baholangan. Bu orqali yer va suv insonning nafaqat tirikchilik, balki axloqiy yuksalish vositasiga aylanadi.

Zardushtiylikdagi bu yondashuv bizga tabiatni iste'mol obyektidan ko'ra, mas'uliyat va hurmat asosida mavjud bo'lgan muqaddas tizim sifatida ko'rish zarurligini o'rgatadi. Yer va suvning birligi, ular orqali hayotni yaratuvchi va davom ettiruvchi kuch sifatida tushunilishi insoniyatni o'z faoliyatida tabiatga zarar yetkazmaslikka chaqiradi. Bu qadimiy diniy-falsafiy yondashuv bugungi ekologik muammolar fonida o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

XULOSA

Avesto matnlari - zardushtiylik diniy-falsafiy tizimining markaziy manbai bo'lib, unda tabiat unsurlariga, ayniqsa yer va suvga nisbatan chuqur e'tiqodiy va axloqiy yondashuv mujassam etilgan. Ushbu matnlar orqali qadimgi insoniyatning ekologik ong darajasi, tabiatni iste'mol emas, balki muhofaza qilish zarurati haqidagi qadimiy tushunchalari namoyon bo'ladi. Yer va suv Avestoda nafaqat hayotiy zarurat, balki kosmik muvozanat, poklik, baraka va ilohiy tartibning ajralmas qismi sifatida talqin qilinadi.

Zardushtiylikda yer va suvga sig'inish, ularni muqaddas deb bilish tushunchasi orqali insoniyatning axloqiy va ekologik mas'uliyati belgilab qo'yilgan. Yer - inson

yashashining jismoniy maydoni sifatida, suv esa poklovchi va yangilovchi unsur sifatida tushuntiriladi. Ushbu ikkilik insonning ilohiy tartib - asha bilan bog'lanishini ta'minlovchi asosiy vositalardandir. Suv ilohi Anāhita va yer ilohiy kuchlari orqali bu ikki unurning diniy obrazlari mustahkamlanadi va ular ruhiy-ma'naviy yuksalish vositasiga aylanadi.

Avestodagi yer va suvga doir tasvirlar, ularni ilohiylashtirish, marosimiy ibodatlar va ekologik normalar orqali, bu unsurlarni qadrlash borasidagi qadimiy tajriba to'plangan. Ayniqsa, bugungi ekologik muammolar fonida Avestodagi qarashlar dolzarbligini yo'qotmayapti. Bu yondashuvdan kelib chiqib, insoniyat tabiatga nisbatan iste'molchi emas, balki mas'ul egasi sifatida yondashishga chorlanadi.

Shunday qilib, Avestodagi yer va suv masalasi diniy-falsafiy asosda bayon etilgan qadimiy ekologik tafakkur namunasi sifatida zamonaviy ekologik etikaga boy ma'naviy resurs bo'lib xizmat qiladi. U inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni, kosmik muvozanatni saqlashga qaratilgan muqaddas va izchil tizim sifatida qaralishi lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alimova D.M. Avesto – qadimgi manba va uning o'zbek xalqining tarixiy tafakkuridagi o'rni // “O'zbekiston tarixi” jurnali. – Toshkent, 2001. – №3. – B. 28–33.
2. Boyce M. Zardushtiylik: e'tiqod va amaliyotlar tarixi. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2005. – 224 b. (Ingliz tilidan tarjima: M.Boyce. *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*)
3. Duchesne-Guillemin J. Avesto va Eron mifologiyasi // Tarixiy-falsafiy meros. – Toshkent: “Fan” nashriyoti, 2008. – B. 110–130.
4. Nazarov A.A. Avestoda tabiat unsurlarining diniy-falsafiy talqini // “Sharq yulduzi” jurnali. – 2017. – №6. – B. 75–82.
5. Shoniyozov K. Zardushtiylik – qadimgi Markaziy Osiyo tafakkuri manbai sifatida // “O'zbekiston madaniyati va san'ati” jurnali. – 2003. – №4. – B. 40–45.
6. Qosimova Z. Avesto: diniy-mifologik qarashlar va zamonaviy ekologik tafakkur // “Falsafa va hayot” ilmiy-nazariy jurnali. – 2020. – №2. – B. 57–64.
7. Karimov A. Avestodagi yer va suv obrazining zamonaviy ekologik qadriyatlar bilan uyg'unligi // “Yangi O'zbekiston ilmi” jurnali. – 2022. – №1. – B. 19–26.